

MUNI
PED

Diagnostika chování

SZ6046

Pedagogicko-psychologická diagnostika v práci učitele

PS 2023

Tomáš Kohoutek

Katedra psychologie, kohoutekt@ped.muni.cz

- Diagnostika chování bývá náročnější než diagnostika výkonu, výukových obtíží...
- Široká oblast
 - Od zapojování do činností po problémové chování
 - Od ryze pedagogických situací po poradenský a terapeutický kontext
 - Od pozorovatelných projevů po skryté příčiny, kontext emocí a motivů
- Neoddělitelný je sociální kontext chování – sociometrie a skupinové jevy, psychosociální klima školy a školní třídy (samostatná přednáška – 4/4)
- Podstatný je způsob práce s výsledky diagnostiky chování (formulace **podpůrných opatření**, realizace podpory)

...Chování a vztahů se týkají tři z pěti letošních variant tématu seminární práce

- Diagnostikování výsledků a procesu učení
- Diagnostikování sociálních vztahů ve třídě
- Tvorba a implementace výchovného programu
- Kazuistika (problémového) chování žáků
- Využití hodnocení na podporu učení

Práce s chováním není totéž, co práce s problémovým chováním

Populárně naučné a „popkulturní“ zdroje

- Práce s prostředím, atmosférou, pravidly... dokumentární cyklus příkladech inspirativní praxe Jak se dělá dobrá škola

<https://edu.ceskatelevize.cz/porad/jak-se-dela-dobra-skola>

- Volný dramatický cyklus na motivy mezních situací ve školách
Ochránce

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/12003187354-ochrance/>

- Dokument Třída 8. A – tojice nových učitelů se snaží pracovat se třídou s pověstí problematického kolektivu

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10719503009-trida-8-a/>

Učitel jako diagnostik a jako kontaktní osoba

1. Rutinní (pedagogická a psychologická) diagnostika v běžné výuce
2. Poradenský systém (v ČR je založen na **dvou pilířích**)
 - a) První pilíř - činnost školních poradenských pracovníků na školách je někdy označována termínem **„školní poradenské pracoviště“**, nejedná se však o samostatnou organizační formu nebo o jednotku v rámci školy, která má nebo by měla mít právní subjektivitu. Školní poradenské pracoviště je v základní formě tvořeno činností **školního metodika prevence a výchovného poradce**. V rozšířené verzi školního poradenského pracoviště je činnost metodika prevence a výchovného poradce, kterého musí mít každá škola, doplněna také činností **školního speciálního pedagoga** anebo **školního psychologa**. Některé školy zaměstnávají oba školní poradenské specialisty (školního psychologa a speciálního pedagoga), a to buď z vlastních zdrojů, nebo z různých grantů a dotací EU.
 - b) Druhým pilířem poradenského systému ve školství jsou tzv. **školská poradenská zařízení**. Tvoří je pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra. Tato zařízení zajišťují činnosti a služby pro děti, žáky, studenty a jejich zákonné zástupce, školy a školská zařízení. Radíme sem poradny a centra:
 - speciálně pedagogické, pedagogicko-psychologické, preventivně-výchovné, informační, diagnostické, poradenské, metodické**
 - napomáhají při volbě vhodných vzdělávacích postupů
 - Podle situace vhodná i komunikace s klinickými psychology, psychiatry, psychoterapeuty mimo rámec ŠPZ

Spolupracují s **orgány sociálně právní ochrany, zdravotnickými zařízeními, soudy** aj.

Teoretický rámec - vzdělávání jako nástroj změny

- Koncept **rovných příležitostí** (equal educational opportunity) vychází ze snahy vyrovnávat podmínky pro vzdělávání (různé sociální složení třídy, různá kognitivní úroveň x stejní učitelé) a poskytovat stejnou péči.
- Současně se škola snaží dosahovat tzv. „**funkčního minima**“ žáků a vyrovnávat jejich dosahované výsledky.
- Klíčovou figurou v tomto procesu integrace je **učitel**.
- Plní roli **zprostředkovatele** v procesu učení, **rozlišuje odlišnosti v průběhu vzdělávání u jednotlivých žáků** při zachování kvality procesu vzdělávání.
- Umí pracovat se **žáky se speciálními vzdělávacími potřebami**.
- Umí **komunikovat s rodiči** těchto žáků.
- Umí **pracovat s odbornými doporučeními** pro práci se žákem, zavádí je do praxe - vytvoření IVP.
- Dokáže **využívat podpůrné poradenské služby** (asistenti, ŠP, ŠSP, PPP, SPC...).
- Zvládá práci s **předsudky**.
- Zdroj Zapletalová, 2010

Aktuální směr: znalost žáků

- V zahraničí už od poloviny 90. let minulého století sílí zájem o hlubší poznání žáků ze strany učitelů, používá se termín **knowing the learner/ student** (znalost žáka/ studenta)
- Pro české prostředí navrhneme anglický termín překládat **znalost zvláštností žáka/ studenta**,
 - aby lépe vynikl **rozdíl** oproti předchozímu přístupu, tj. úzký vztah k **školnímu výkonu, známkám: dobrý – průměrný – slabý žák / jedničkář...**)
- **První složkou** je učitelova **znalost žáka** jako jedinečné osobnosti a z toho plynoucí **porozumění** danému žákovi.
- Obojí vstupuje do učitelova charakterizování žakových zkušeností, chování, učení, emocí i do vnímání žáka učitelem.
- **Druhou složkou** jsou učitelovy **individualizované intervence.**

Individualizace a diferenciacie výuky jako forma práce s chováním

Učení probíhá přirozeně v interakci, ve vztahovém kontextu („learning triangle“ – Geddes, 2006)

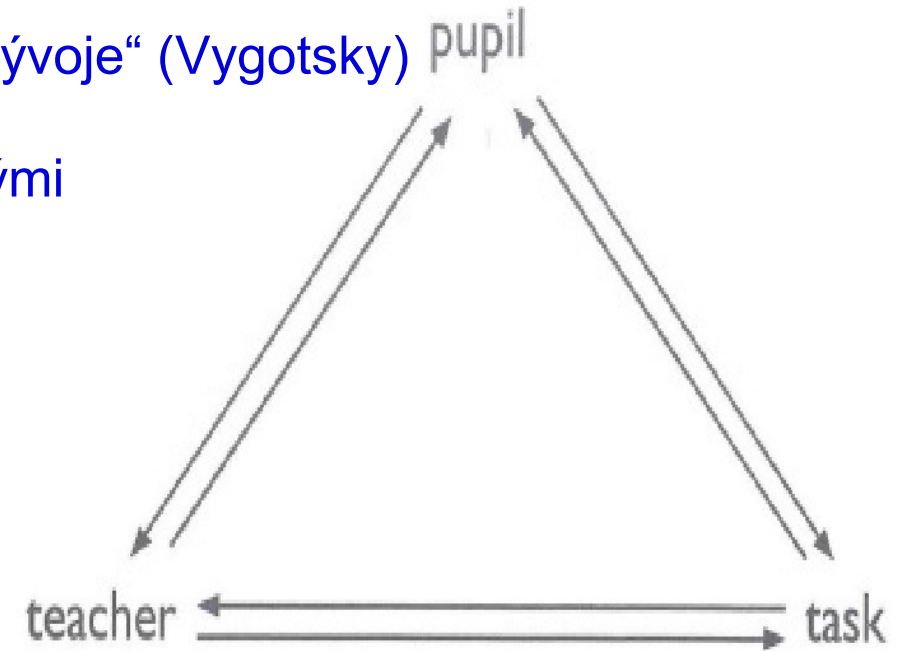
Znalost žáka napomáhá identifikaci jeho „zóny proximálního vývoje“ (Vygotsky) pupil

Učení je proces, provázený i emocemi – podporujícími i rušivými

Učitel nejen předává znalosti, ale emoce reguluje

Nezvládnuté negativní emoce se manifestují i formou chování

Pozitivní klima naproti tomu podporuje motivaci

Diagnostická činnost, diagnostická hypotéza

- „předpoklad, která orientuje činnost určitým směrem“
- Diagnostický proces začíná tím, že si uvědomíme, ŽE chceme diagnostikovat (co a proč) – pak následuje otázka JAK.
(Nebo dokonce tím, že si uvědomíme, že už diagnostikujeme)
- Formulujeme pokud možno otázku a varianty možných odpovědí.
- Uvažujeme, jaký postup nebo jaké postupy nám umožní na otázku odpovědět nebo alternativy posoudit.

Příklad kombinace metod v modelu testování hypotéz (HTM) ve škole

„Psycholožka shrnula, co říkali rodiče a učitel, a definovala problém následovně: „Problém s koncentrací; vyžaduje pozornost; chaotický; problémy se psaním a s počty; konflikty se spolužáky, nedbalost, chybějící motivace, hledá hranice, nedostatečné sociální kontakty“. Vzniká první nástin příčin: nedostatečná vizuální organizace, nedostatek plánování; napjatý vztah s učitelem; možné problémy s jemnou motorikou; možná snížená sebedůvěra, vyhýbá se kontaktům se spolužáky... Byly formulovány hypotézy a postupy k jejich testování:

1. **Nedostatečná percepční organizace; chybějící koncentrace. Nástroje a pozorování jsou popsány zároveň s testovými kritérii (výsledek pozitivní, nedostatečná percepční organizace).**
2. **Screening ADHD: pozorování, anamnestická analýza, ADHD dotazník (výsledek negativní, nejde o ADHD).**
3. **Negativní sebepojetí: pozorování; rozhovor, dva dotazníky (výsledek negativní, negativní sebepojetí není prokázáno).**
4. **Chybí motivace k učení: dotazník (výsledek negativní, motivace nechybí).**
5. **Špatný vztah s učitelem: rozhovor s Karlem a učitelem; pozorování ve třídě (výsledek pozitivní; rozhodně jde o špatný vztah).**

Hypotézy se testují oproti předem formulovaným kritériím; odpovědi; 1. ano; 2. ne; 3. ne, 4. ne, 5. ano. Výsledky jsou integrovány: Karel je průměrně inteligentní dítě, v porovnání s dalšími subtesty má slabou percepční organizaci; snížená úroveň pozornosti; špatný vztah s učitelem; Karel se snaží škole vyhýbat. Jeho sebepojetí i motivace jsou v pásmu průměru. Po zprávě jsou formulovány doporučení a návrhy péče: po prázdninách je vhodné Karla přeřadit do jiné třídy, kde bude mít jiného učitele; Karel a učitel budou každý den dělat plán aktivit, úkoly se rozdělí na menší smysluplné části; vysvětlení budou krátká, ale výstižná; na každou úlohu se stanoví realistický čas; ve třídě proběhnou konzultační schůzky.“

Praktické návody doporučují 12 hledisek (USA)

<p><u>Appreciation</u> I am thankful!</p> <p></p> <p>uznání</p>	<p><u>Enthusiasm</u> I am excited!</p> <p></p>	<p><u>Cooperation</u> I work with others!</p> <p></p>	<p><u>Creativity</u> I can make it better!</p> <p></p>
<p><u>Confidence</u> I know I can!</p> <p></p>	<p><u>Commitment</u> I will not give up!</p> <p></p>	<p><u>Curiosity</u> I wonder!</p> <p></p> <p>zájem</p>	<p><u>Integrity</u> I tell the truth!</p> <p></p> <p>Lincoln</p>
<p><u>Empathy</u> I know how you feel!</p> <p></p>	<p><u>Tolerance</u> I accept others!</p> <p></p>	<p><u>Independence</u> I can do it by myself!</p> <p></p>	<p><u>Respect</u> I am polite!</p> <p></p>

Pozorování

- Základní metoda ...které se nevyhneme: v nejširším smyslu přirozená tendence každého člověka
- Na rozdíl od používání testů a dotazníků se od nás zcela přirozeně očekává, že pozorovat budeme
- Ve skutečnosti také nejrozšířenější postup, pozorujeme a rozhovory vedeme i zcela mimoděk, bez záměru „něco diagnostikovat“
- Už proto velmi důležité kultivování schopnosti pozorovat (a vypožorovat to podstatné), podobně jako vést rozhovory; není dobré být subjektivní, osobně zaujatý nebo nepozorný pozorovatel ani bezradný, nesrozumitelný nebo sugestivní tazatel, zaměňovat rozhovor s výsledkem apod.
- Možnosti kultivace a formalizace: Pozorovací schémata (např. deskriptivně analytický systém N.A. Flanderse)
- Rizika: výběrovost toho, co pozorujeme nebo jsme schopni zaznamenat, „osobní rovnice“, subjektivní zkreslení
 - Důležité: reflexe vlastní pozice pozorovatele

Pozorování

- Představuje sledování činnosti žáka, jeho chování
- Je tedy zaměřeno na takové projevy žáka, které lze vidět, slyšet, „měřit“ – důležité odlišit od **INTERPRETACE**
 - Např. pozoruji úsměv, interpretuji vstřícnost nebo pozitivní ladění, může ale jít i o rozpaky, intoxikaci...
- Pozorování je vhodné
 - provádět dlouhodobě, systematicky a
 - skloubit s dalšími diagnostickými metodami.

Práce se záznamem

- Pro zajištění validity a reliability pozorování je důležitý záznam
 - Průběžně pořizované poznámky
 - Zvukový záznam
 - Videozáznam
- Podrobnější analýza pořízeného záznamu nám může pomoci zorientovat se i v tom, co jsme bezprostředně „přehlédli“
- Příklad: „analýza pedagogického působení“: Zaznamenejte vzorce komunikace (očního, taktilního a akustického kontaktu – na první sledování velmi náročné, interpretujte možnou diagnostickou hypotézu učitele a její komunikační vzorec*

<https://www.youtube.com/watch?v=OqI972Jht5k> <https://www.youtube.com/watch?v=8NABdb0077c>

<https://www.youtube.com/watch?v=8NABdb0077c>

Pozorování - typy

- Zúčastněné pozorování – mj. potřeba reflektovat i vlastní roli pozorovatele
x
- Zprostředkované pozorování – pozorovatel není vnímán jako účastník, analyzuje se např. nahrávka apod.
- Přirozené pozorování (situace, ke které dochází spontánně)
x
- Pozorování v inscenované situaci (*setting* – např. Test neznámé situace pro identifikaci stylu attachmentu)
<https://www.youtube.com/watch?v=QTsewNrHUUH>
- *Aj.* – viz následující schéma

Techniky pozorování - příklady

Strukturované pozorování

- Pozorovací archy
- Pozorovací systémy (např. Flandersův systém FIAS)
- rating (pozorovací škály)

Nestrukturované pozorování

- Pedagogický deník
- Mapa třídy
- Záznamy o žákovi (při činnosti, ex post)

3.4.2014
Pampeliška kvete v semí,
chce abyme ji neřekli.
Že se netí se chvíli, netí se ve špinavém míči.
Běžím, běžím, nevím proč,
netím se a budu mít zlatý nos

nová slova
'vzhovněř' - vtvory
'bydlině' - obydlí

Nestrukturované pozorování

- Pozorovaná skutečnost není rozčleněna na kategorie, oblasti.
- Pedagogický deník, poznámky na lístečky...

2. 4. 2012, čas: 9.30 – 10.00 – Odchod na vycházku, oblékání v šatně. Lucie seděla na lavičce v šatně a neoblékala se, kroutila si vlasy a křičela na kamaráda vedle sebe: „Já se sem nevejdu, posuň se.“ Kamarád se posunul a Lucie si začala zpívat, ostatní děti již byly téměř oblečené. „Oblékej se, za chvíli odcházíme na zahradu,“ řekla jsem. Lucie si stále zpívala a neregistrovala mě, úkol jsem opakovala několikrát. Teprve, když děti byly oblečené a kolegyně s nimi začala odcházet ven, Lucie začala křičet: „Já to nestihnu, oni mi utečou.“ Tak se začni oblékat, já na tebe počkám,“ odpověděla jsem. (Situace se opakuje denně) Situace je shodná se situacemi u oběda, v koupelně, u svačiny.

Strukturované pozorování

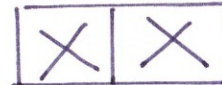
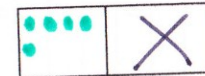
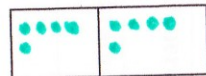
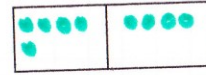
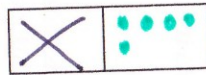
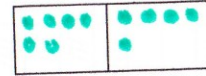
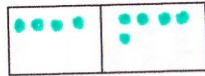
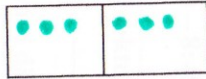
Pozorovací systémy

- Jsou komplexními nástroji pro práci pozorovatele. Obsahují podrobný popis pozorovaných kategorií jevů, způsob jejich identifikace, záznamu a vyhodnocování.
- Pozorovatel identifikuje **jevy stejných vlastností – kategorie**. Např. „učitel chválí“ „žák odpovídá.“
- **Charakter kategorií:**
 - Kognitivní – „učitel vysvětluje pojem“, „klade otázku na faktografické poznatky“...
 - Afektivní – postoje, zájmy, pocity „učitel chválí dítě“, „učitel hodnotí dítě“
 - Psychomotorické – „učitel stojí u dítěte“, „dítě si hraje se stavebnicí“

KOMUNIKACE S ŽÁKY
4. HODINA ČT / PS

učitelský stůl

tabule

koberec

Příklad pozorovacího schématu – systém N. A. Flanderse (FIAS; 1970)

Řeč učitele:

1. Akceptuje žákovy city
2. Chválí a povzbuzuje
3. Akceptuje žákovy myšlenky nebo je rozvíjí
4. Klade otázky
5. Vykládá, vysvětluje
6. Dává pokyny nebo příkazy
7. Kritizuje nebo prosazuje vlastní autoritu

Řeč žáka:

8. Odpovídá
9. Hovoří spontánně
10. Ticho. Pauzy. Zmatek.
Nesrozumitelná komunikace.

Každému intervalu (3 sekundy) se přiřadí odpovídající kategorie, sleduje se frekvence - procento výskytu každé pozorované kategorie a návaznosti jednotlivých projevů.

ŘEČ UČITELE	1. AKCEPTUJE ŽÁKOVÍ CITY
	2. CHVÁLÍ A POVZBUZUJE
	3. AKCEPTUJE ŽÁKOVY MYŠLENKY, ROZV.
	4. KLADĚ OTÁZKY
	5. VYSVĚTLUJE
ŘEČ ŽÁKA	6. ŽÁDÁ POKYNY NEBO PŘÍKAZY
	7. KRITIZUJE, POSUZUJE VLASTNÍ AUTORITU
	8. ODPOVÍDÁ
	9. HOVORÍ SPONTÁNE
	10. TÍCHO. PAUZY. ZMATEK. NESROZUMITELNÁ KOMUNIKACE

1	5	2	3	4	8	2	6	3	5	5
2	2	5	8	8	3	6	6	6	6	6
6	5	8	2	2	8	5	10	10	5	5
6	7	3	6	8	8	6	10	10	7	5
7	6	8	5	8	5	7	10	10	10	4
4	10	2	8	4	10	10	10	10	10	10
8	5	4	2	2	6	6	6	6	6	6
10	10	10	4	5	10	10	10	10	10	10
10	10	10	8	8	10	10	10	10	10	10
5	6	7	9	9	7	4	4	5	5	5
5	5	8	4	8	8	6	6	5	5	5
6	5	5	8	2	5	10	10	10	10	10
4	6	4	8	5	5	10	10	10	10	10
8	5	8	3	5	6	5	5	5	5	5
4	8	2	5	5	5	2	2	2	2	2
8	8	5	10	2	3	3	3	3	3	3
1	8	6	10	3	6	5	5	5	5	5
5	5	8	10	6	5	10	10	10	10	10
5	8	5	5	6	6	2	2	2	2	2
5	3	3	5	6	6	3	3	3	3	3
4	8	5	6	10	10	6	6	6	6	6
8	8	6	6	5	6	6	6	6	6	6
2	8	6	4	4	10	4	4	4	4	4

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										

Datový záznam

Údaje v záznamech by měly obsahovat tyto informace:

- o místě a času pozorování
- o předmětu pozorování
- o situaci v níž pozorování probíhalo
- kdo pozorování prováděl a zaznamenal
- metodické poznámky
- informace o výsledku pozorování

Zásady pro pozorování

- odlišovat pozorované skutečnosti od domněnek (výkladů, uvádění příčin)
- nejprve zaznamenávat skutečné jevy a projevy žáka bez jakéhokoliv hodnocení
- rozčlenit pozorování na části - dílčí úkoly
- sledovat projevy žáka po delší dobu
- výsledky pozorování jasně písemně zformulovat

Snížení negativních vlivů na pozorování

- výcvik pozorovatele
- autodiagnostika, sebereflexe
- účast dalších pozorovatelů
- využití techniky (např. videozáznam)
- použití dalších diagnostických metod
- vypracování a zpřesnění nástrojů pro pozorování (schémata, škály, kategorie)

Další využitelné metody

- Rozhovor
- Analýza produktů/výsledků, výkonu
- Anamnéza
- Formalizované postupy – výkonové testy, posuzovací škály
- Projektivní techniky
- ...

Projektivní metody

- metody, které podněcují projekci – původně v užším smyslu proces, který vede k „promítání“ vlastních neuvědomovaných - potlačených obsahů, např. nežádoucích vlastností atd. na druhé (případně na testový materiál)
- širší pojetí: to, co „promítáme“ či „projevujeme“ jsou naše struktury významu – to, s jakými představami, schémata, významy běžně pracujeme
- Obsah nemusí být reflektovaný (nevím, co o sobě vypovídáme) – sdělení je nepřímé a interpretace náročná
- Každá projektivní metoda vyžaduje v určité míře „**inguiry**“, bližší vysvětlení, které umožňuje zařadit výsledky do životního kontextu probanda. Jinak se nevyhneme nežádoucím projekcím našich vlastních obsahů.

Výhody a nevýhody

U standardizovaných vysoké nároky na vzdělání, u nestandardizovaných na skromnost při interpretaci

- Výhody: většinou hravost, možnost vyhnout se konfrontaci s „jádretem problému“, zjistit to, na co by nás nenapadlo se zeptat (a možná nejde verbálně snadno formulovat)
- Nevýhody, limity: riziko při interpretaci něčeho individuálního jako „obecně platného“ znaku (dokumentovány i tragické následky), riziko subjektivního zkreslení interpretace, orientační povaha výsledků

Příklad: Speciální pedagožka formulovala na základě vyšetření pětileté dívky podezření na sexuální zneužívání ze strany otce. Sdělila jej soudní znalkyni – psychologce, která se s jejím závěrem ztotožnila a informovala policii. V rámci předběžného opatření byly děti umístěny mimo domov (k tetě) a otec se následně oběsil. Podezření nebylo potvrzeno, nicméně ani vyvráceno. Není účelem hledat, kde se stala chyba a kdo za co může. Nelze ale zpochybnit, že práce s diagnostickou hypotézou měla tragický dopad. A v rámci hledání viníků mezi živými aktéry případu se stala terčem obvinění právě speciální pedagožka, která podle názoru Asociace klinické logopedie neměla provozovat vlastní praxi.

Techniky

- ROR
- TAT (ukázka práce: Z. Matějček
<https://www.youtube.com/watch?v=iLjHAP9Cho4> od 00:03:20)
- Rosenzweigův test
- Kresebné projektivní techniky (začarovaná rodina, strom, snový strom...)
- Performanční techniky: Sandspiel, scénotest
- Verbální metody: nedokončené věty, slovníkové testy
- Spontánní nebo evokované produkty: vyprávění, text, hra...

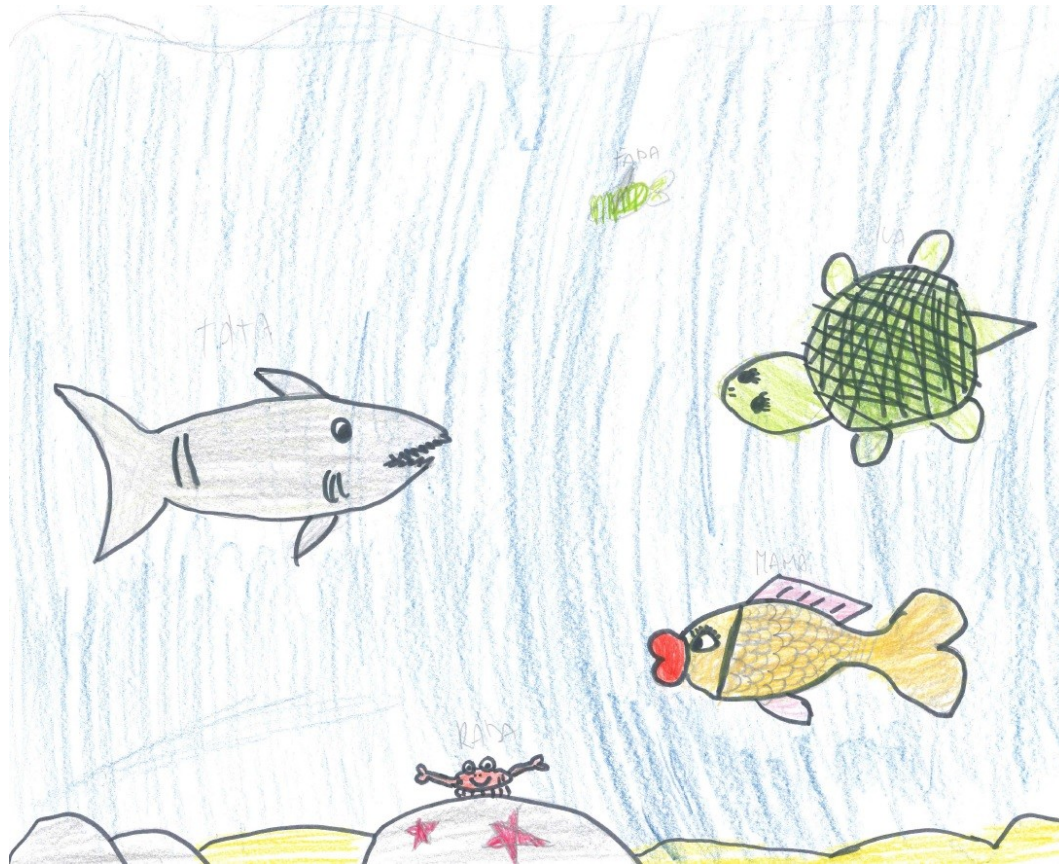
Nedokončené věty

5) Dokonči věty :

V naší třídě se mi líbí... *vynádobá.*
V naší třídě se mi nelíbí... *chování některých*
Ve škole se nejvíc těším... *na český jazyk*
Ve škole by se mi líbilo, kdyby... *chování měkče*
Ve škole nejraději... *pisu.*
Při vyučování mi nejvíce vadí... *kluk.*
Při hodině mě nejvíc zajímá... *učení a příst.*
Pracovní činnosti jsou pro mě... *dětský před.*
Pracovní činnosti by mě bavily, kdyby... *byli mají.*
Když dostanu špatnou známku... *pořím ko.*
Na školu si vzpomenu... *doma.*
Naše učitelka... *je milá dáma.*
Byl(a) bych rád(a), kdyby učitelka... *byla srach*
Moje maminka... *je hodná.*
Můj tatínek... *je hodný.*
Když přijde tatínek domů... *plá se co bylo*
Doma bych si přál(a) změnit... *níc. vše mi vyka*
Naši si o mě myslí... *že jsem chytrý.*
Těším se... *na školu.*
Nejvíc se bojím... *at. nauku.*
Kdyby u nás doma... *níc. vše mi vyka*
Když je mi smutno, tak... *si čtu.*
Když mám radost... *hráju si.*

1. Rodiče si o mě myslí, že ...
2. Myslím si, že maminka ...
3. Myslím si, že tatínek ...
4. Myslím, že jako kamarád/ka jsem ...
5. Myslím si, že jsem ...
6. Bojím se čeho, nebo když ...
7. Když si vzpomenu na domov, tak mě
8. Chtěl/a bych jednou být ...
9. Jsem ráda, že mám ...
10. Moje špatné vlastnosti jsou ...

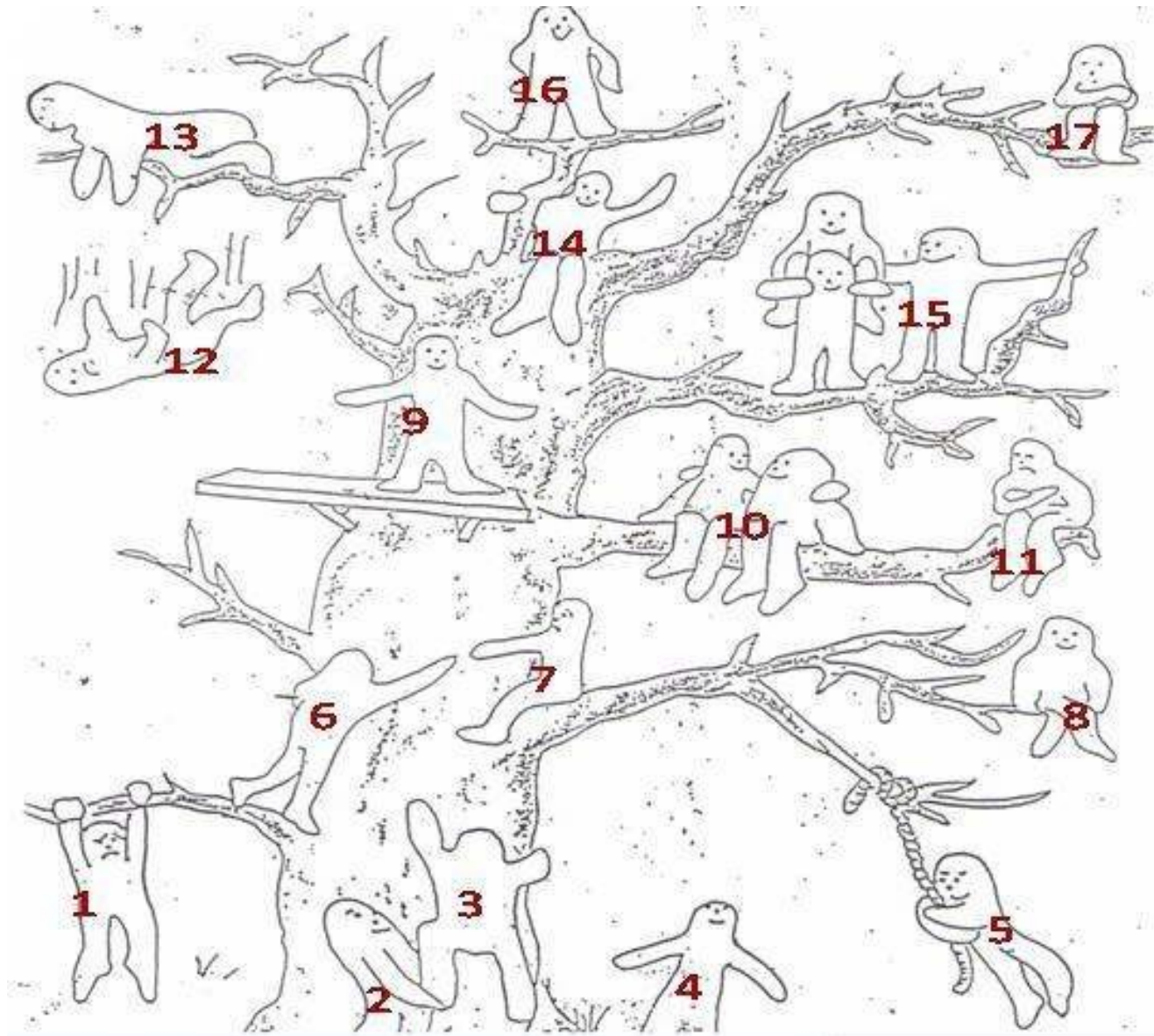
„Začarovaná rodina“ – dívka (10) a její bratr (8)

Hravé formy, obrázky...

- Sledování interakce při hře, spolupráci – povaha interakcí reálných, ne hypotetických
- Rozdávání žetonů, korálků, „přihrávání“
- Tvorba obrázků, modelů...
- Strom s postavami („strom duchů“)
 - - strom s postavami je projektivní technika asociativní; tato metoda má široké využití; zobrazuje vztahy ve třídě, hierarchii, skupiny, sebepojetí žáka (ideální já, reálné já); záleží pouze na učiteli, na co se zaměří

http://www.inkluzivniskola.cz/sites/default/files/uploaded/metodika_6.pdf

Problémové a rizikové chování

- Chování často věnujeme pozornost tehdy, jeví-li se nám jako nepřijatelné, nežádoucí
- To je vždy výsledek našeho (více nebo méně realistického) hodnocení
- Metodické pokyny a právní normy upravují, kdy jsme „oprávněni“ takto uvažovat a jaké se nabízejí postupy (<http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/vyuziti-pravnich-opatreni-pri-reseni-problemoveho-chovani>)
- (Spolu)pracujeme přitom s:
 - Vlastními prekoncepce, „předpolím“
 - Odborníky z dalších profesí (etopedy, psychology, psychiatry) – nestačí diagnostika „soukromá“, musí být „sdílená“
 - Užším i širším sociálním kontextem (rodinné zázemí a anamnéza; klima a skupinová dynamika...)

Aktuálnost problematiky (problémového) chování

- Od roku 2016 se více než zdvojnásobil počet diagnóz zahrnujících problematiku chování u žáků a studentů
- Jednak jde o podmínku přiznání vyšších stupňů podpůrných opatření v kontextu společného vzdělávání
- Jednak opakovaně nastaly situace, které silně modifikují chování (lockdowny, příchod dětí – válečných uprchlíků...)
- Přibývá i vzdělávacích programů, metodických pokynů, aktivit NNO, podpora ŠPZ, odborníků na duševní zdraví... však markantně neposiluje
- Na významu nabývá role učitelů

Práce s chováním není totéž, co práce s problémovým chováním – a nemá začínat, až se objeví problém

Vybrané principy práce s problémovým chováním - dilemata

- Represe vs. kompenzace/vývoj
- Pomsta vs. náprava
- Kontrola vs. pomoc
- Zlý záměr vs. symptom
- Symptom jako „to, co se má odstranit“ vs. jako něco, co nese význam, sdělení (o sociálním zázemí, pozici, kapacitě, krizi...)

Užší pojetí poruch chování (dle MKN)

3 základní znaky:

- chování nerespektující sociální normy,
- neschopnost udržovat přijatelné sociální vztahy,
- agresivita coby rys osobnosti nebo chování.

syndromy:

- F 91.0 porucha chování ve vztahu k rodině (porucha chování se dotýká výlučně interakcí mezi jejími jednotlivými členy)
- F 91.1 nesocializovaná porucha chování (dítě má narušené vztahy ke svým vrstevníkům, a to rozsáhlým způsobem)
- F 91.2 socializovaná porucha chování (dítě je dobře zapojeno do odpovídající skupiny vrstevníků)
- F 91.3 porucha opozičního vzdoru (neposlušné, vzdorovité chování, ale bez vážnějších agresivních skutků)
- F 91.8 jiné poruchy chování
- 91.9 porucha chování nespecifikovaná

Náročné chování

(kategorie v Katalogu podpůrných opatření)

- nedostatečně rozvinuté sociální a komunikační dovednosti
- problémy s navazováním vztahů se spolužáky
- narušené sebepojetí a sebehodnocení
- problematické chování a jednání z různých důvodů (pro vydělení ze skupiny vrstevníků např. u dětí se špatnou hygienou, z nenaplnění základních potřeb, z přetížení)
- poruchy nálady
- nevhodné chování vyplývající z odlišných hodnotových a výchovných východisek v rodině
- nevhodné chování kvůli prožitému traumatu
- nevhodné chování s částečnou nebo úplnou příčinou v odlišnostech somaticko-psychického vývoje nebo zdraví

Vybrané principy práce s problémovým chováním – praktické zásady

- Splnitelné cíle („splátkový kalendář“)
- „Řeč chování“ převádět do slov
- Nabízet srozumitelné signály „včasného varování“, komunikační náhradu epizody
- Práce s prostředím
- Práce s kapacitou (emoční, sociální zdroje...)
- Práce s celou skupinou, s rodinou
- Možnost: spolupráce na problému, „kontrakt“
- Posilování pocitu bezpečí, zázemí, prevence vyloučení

Tipy z oblasti podpůrných opatření (Katalog PO)

- Předcházení vzniku provokujících situací, organizační úpravy prostředí a podmínek, zesílení dozoru
- Podpora sociálního učení modelováním sociálních situací, nácvikem dovedností, modelem dobrého zvládnání...
- Selektivní zpevnování odměnou, pozorností, pochvalou, výhodami; tlumení nežádoucích vzorců varovnými signály a domluvenými srozumitelnými sankcemi
- Promyšlená práce s pravidly a s motivací
- Podpora sebereflexe, komunikace o emocích
- Relaxace, prevence únavy
- ...

Individuální výchovný program (IVýP)

- Jedna z možných forem formalizace práce s „rizikovým“ chováním žáků
- Cílem je vytvořit rámec spolupráce při řešení, zajistit lepší vymahatelnost plnění rodičovských povinností
- V podstatě forma „kontraktu“
- Podobné formáty: např. případové konference (zpravidla za účasti dalších aktérů – odborníci, OSPOD...)

<https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/metodicke-doporuceni-msmt-pro-praci-s-individualnim>

<https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/souhrnna-zaverecna-zprava-z-dvouletého-pokusného-overovani>

Inspirativní odkazy

□ Katalog podpůrných opatření – náročné chování:

<http://katalogpo.upol.cz/socialni-znevyhodneni/intervence/4-3-8-zvladani-narocneho-chovani/>

□ Podpora společného vzdělávání v pedagogické praxi: Poruchy chování a jak na ně:

<http://www.inkluzevpraxi.cz/kategorie-ucitel/1787-poruchy-chovani-a-jak-na-ne>

□ MŠMT - Individuální výchovný program:

<https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/individualni-vychovny-plan>

□ Preventure – seeing oneself – Jak se naučit zvládat impulzivitu:

<https://www.adiktologie.cz/file/685/16-preventure-impulsivita-190212.pdf>

Aktuální příklad rozsáhlých změn v chování: co přinesl lockdown

- Viditelné symptomy a syndromy - „covidová psychiatrie“:
- úzkostné a depresivní poruchy,
- poruchy spánku
- poruchy příjmu potravy (anorexie i přejídání),
- sebepoškozování, sebevražedné myšlenky i pokusy
- netolismus – „digitální závislost“ (počítačové hry, videa, sociální sítě...) i s abstinenčními příznaky
- traumata z ohrožení a ztrát, truchlení
- následky domácího násilí (nárůst o desítky procent),

„Přijde mi to, jako bych měl přijít o rodinu“: – méně nápadné, snadno opomíjené dopady

- deficit sociálního rozvoje (potíže se separací, regrese, snížené kompetence ke komunikaci, ke zvládnání sociálních situací – i konfliktních)
- ztráta návyků, povědomí o pravidlech
- aloplastické jednání, „testování“ druhých
- impulzivita, „akcionismus“ ...
- projevy frustrace a (sub)deprivace, snížená frustrační tolerance
- neurotické potíže (vyhýbavost, sebepodceňování, fobie, labilita)
- ztráta motivace, aspirací, schopnosti seberealizace
- „*last, but not least*“: ztráta kontaktu se školou snižuje u řady žáků další vzdělávací vyhlídky („rozevírání vzdělanostních nůžek“ – ČŠI)

Paradoxy

- Řada žáků se do školy nejen těší, ale také prožívají obavy (lze i zároveň)
- Kvůli frustraci z izolace a distančního kontaktu můžeme zapomínat na to, že předtím nás frustrovala škola (i když jinak)
- „Dělat problémy“ může být výraz aktivní obrany, potenciálně výhodnější než upadnutí do apatie; naopak ostentativní spolupráce, konformita, závislost může signalizovat strádání
- Agrese jako signál bezvýchodné situace: „Nemohu se cítit lépe, ale abych se necítil nejhůř ze všech, můžu zařídit, aby se někdo jiný cítil hůř“
- Zlepšení podmínek nemusí vést k trvalému zlepšení adaptace: v lepších podmínkách roste kapacita připustit si negativní prožitky, na úrovni společenství tak může fázi euforie vystřídat fáze rozčarování
- Zlepšení stavu nemusí být trvalé, i u traumatizovaných se střídají fáze popření a zahlcení
- Starší neznamena nutně odolnější; dospívající mohou být zranitelnější než děti, omezení pro ně mohla být zdrojem intenzivnější frustrace
- Zvláště středoškoláci mohou rezignovat, pokud cítí odpovědnost za své vzdělávání nebo se stydí za výpadek

Co s tím (z)může škola?

- Na symptom můžeme pohlížet jako na signál k vyhledání nebo doporučení specializované pomoci („s tím sami nic nezmůžeme“), je to legitimní postup, význam = nepodcenit
- riziko viktimizace: vytváření outsidera, případně „identifikovaného pacienta“, nevhodná „podpora“ vedoucí k fixaci a přetrvání příznaků
- Limitem je malá (a ještě snížená) dostupnost služeb péče o duševní zdraví
- Chování lze „číst“ i jako informaci o aktuálním stavu, o potřebách
- Situace je apelem na „práci s prostředím“, na vytváření podmínek, které podporují zotavení a obnovu rovnováhy – práce s kolektivem, vnímání školy jako komunity

Vzor zvládání, člen podporující zvládání

- Především dostupný; nemusí být nezasažený situací
- autentický, vědomý svých limitů a hranic, schopný vyhledat pomoc i sám pro sebe
- přiměřeně odolný, schopný pracovat s nepřízní jako se zkušeností
- bez výraznější psychopatologie, neodehrává vlastní problematiku (autoritární komplexy, potřebu kontroly, potřebu ovládat)
- zaměřený na cíl, spíše než „ve vleku situace“,
- empatický, schopný přiměřeně vyhodnotit stav druhého,
- schopný nastavovat bezpečné (nikoli příliš těsné) limity,
- schopný vnímat chování jako signál, schopný kontejnovat a mentalizovat, konflikty spíše harmonizovat než eskalovat
- povzbuzující sebereflexi, sebedůvěru a vlastní aktivitu
- *vzor zvládání není vzor sebeobětování ani „hrdinské“ dokonalosti*

„Kdo ohlídá hlídače“ (a pomůže nápomocným)?

- Křížení tradičních rolí se nevyhýbá velké části společnosti: mnoho učitelů je současně rodiči vzdělávaných dětí, „učiteli“ se často při nedostatečné distanční výuce stávají i rodiče – nepedagogové
- Paradoxní souběh izolace a narušení pocitu soukromí
- Tradiční poslání škol je podrobováno výzvám – významná komunitní role „instituce, která zvládá a stará se“, zatímco společnost je spíše polarizovaná a jako celek nezřídka selhává
- Role učitelů se rozšiřuje – v rámci modelu kompetencí nabývají na významu psychosociální, komunikační a osobnostní aspekty, ne vždy ale přichází odpovídající úroveň systémové podpory
- V roli ředitelů škol se zdůrazňuje „leadership“ komunity oproti administrativě, dále strategie a vyjednávání mezi různými úrovněmi veřejné správy